

УДК 373.1.02:372.08

ГРНТИ 14.15.01

DOI

ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ – ТҮЛҒАНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУДІҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛЫ

Адиятова Ализа Тулепбергеновна,

«Тобыл қаласының мектеп-гимназиясы» КММ

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі,

педагог-зерттеуші

Ниязбекова Гульшат Батырхановна,

«Тобыл қаласының мектеп-гимназиясы» КММ

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі,

педагог-зерттеуші

ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Адиятова Ализа Тулепбергеновна,

педагог-исследователь, учитель казахского языка и литературы,

КГУ «Школа - гимназия города Тобыл отдела образования Костанайского района»

Управления образования акимата Костанайской области,

г. Тобол, Костанайская область, Казахстан

Ниязбекова Гульшат Батырхановна,

педагог-исследователь, учитель казахского языка и литературы,

КГУ «Школа - гимназия города Тобыл отдела образования Костанайского района»

Управления образования акимата Костанайской области,

г. Тобол, Костанайская область, Казахстан

PROBLEM LEARNING AS A TOOL FOR ACTIVATING COGNITIVE ACTIVITY OF THE STUDENT

Adiyatova Aliza Tulepbergenovna,

teacher-researcher, teacher of the Kazakh language and literature,

school-gymnasium, Tobol, Kostanay region, Kazakhstan

Niyazbekova Gulshat Batyrkhanovna,

teacher-researcher, teacher of the Kazakh language and literature,

school-gymnasium, Tobol, Kostanay region, Kazakhstan

Аңдатпа

Бұл мақалада мектепте әдебиет пәнін оқытуда проблемалық оқыту әдісін қолданудың тиімділігі қарастырылады. Проблемалық оқыту оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Мақалада қазақ тілі мен әдебиет сабақтарында мәтіндермен жұмыс жасау арқылы оқушылардың өз пікірін дәлелдеуге және шығарманың терең мағынасына бойлауға мүмкіндік беретін эксперименттер мысалдары келтірілген. Мұғалімдерге оқушыларға шығармашылық ойлауға, мәселелерді тереңірек талдауға, өз пікірлерін нақты және дәлелді түрде жеткізуге көмектесетін әдіс-тәсілдер ұсынылған. Проблемалық оқыту әдісі арқылы оқушылар тек әдеби шығармаларды түсініп қана қоймай, олардың өмірлік мәні мен маңыздылығын түсінуге мүмкіндік алады. Бұл әдіс оқыту процесін тиімді етіп, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Мақалада ұсынылған тәжірибелік мысалдар мен ғылыми негіздер оқыту сапасын жақсартуға бағытталған.

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность использования проблемного метода обучения при

изучении литературы в школе. Проблемное обучение способствует развитию творческих способностей учащихся, формированию навыков критического мышления. В статье приводятся примеры экспериментов, которые позволяют учащимся аргументировать свое мнение и погружаться в глубокий смысл произведения, работая с текстами на уроках казахского языка и литературы. Педагогам предложены методики, помогающие учащимся творчески мыслить, глубже анализировать проблемы, четко и аргументированно высказывать свое мнение. С помощью метода проблемного обучения учащиеся получают возможность не только понять литературные произведения, но и понять их жизненную ценность и значимость. Этот метод делает процесс обучения более эффективным и повышает познавательную активность учащихся. Практические примеры и научные основы, представленные в статье, направлены на улучшение качества обучения.

Annotation

This article considers the effectiveness of using the problem-based learning method in literature studying at school. Problem-based learning promotes the development of students' creative abilities and the formation of critical thinking skills. The article presents examples of experiments that enable students to argue their opinions and delve into the deeper meaning of literary works while working with texts in Kazakh language and literature lessons. The article offers teaching methods that help students think creatively, analyze problems more deeply, and express their opinions clearly and convincingly. Through problem-based learning, students gain the opportunity not only to understand literary works but also to comprehend their life value and significance. This method makes the learning process more effective and enhances students' cognitive activity. The practical examples and scientific foundations presented in the article aim to improve the quality of education.

Түйінді сөздер: проблемалық оқыту, әдебиет сабағы, шығармашылық қабілеттер, сыни ойлау, мәтіндермен жұмыс, педагогикалық әдістер.

Ключевые слова: проблемное обучение, урок литературы, творческие способности.

Keywords: problem-based learning, literature lesson, creative abilities, critical thinking.

Педагогика мен психология саласында тұлғаның танымдық әрекетін белсендіру мәселесі маңызды орын алады. Бұл тұрғыда проблемалық оқыту әдісінің мәні ерекше. Проблемалық оқыту – білім алушылардың танымдық қызметін белсендіруге және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған оқу үдерісін ұйымдастыру әдісі болып табылады. Бұл әдіс оқушылардың ойлау, талдау, сыни пікірлеу және проблемаларды шешу дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Проблемалық оқыту әдісін зерттеу барысында көптеген эксперименттер жүргізілген, олардың нәтижелері осы әдістің тиімділігін және білім беру жүйесіне қалай әсер ететінін көрсетеді. Міне, проблемалық оқытудың тәжірибелік негіздерін көрсететін бірнеше маңызды эксперименттерді қарастырсақ:

Лев Выготскийдің зерттеулерінде проблемалық оқыту мен «Зонаның жақын даму» теориясы тығыз байланыста қарастырылады. Бұл теорияның негізінде балалардың ойлау қабілеттері олардың қолдаусыз өз бетімен шешуге қабілетті проблемаларды шешуге дейінгі аралықта дамины. Выготский балалардың өз бетімен шешу үшін қажетті көмек алуы тиіс екенін айтқан. Оның эксперименттерінде оқушыларға қиын тапсырмалар беріліп, оларды шешуде мұғалімнен немесе топ мүшелерінен көмек алу арқылы оқушылардың танымдық қабілеттерінің қалай дамитыны көрсетілді.

Жан Пиаже мен Клод Леви-Стросс проблемалық оқытудың тиімділігін тексеру үшін балаларға арналған түрлі эксперименттер жүргізді. Пиаже балалардың интеллектуалдық дамуының әр түрлі кезеңдерінде проблемалық жағдайларды шешуде олардың ойлау деңгейінің қалай өзгеретінін зерттеді. Оның эксперименттерінде балаларға логикалық проблемалар мен тапсырмалар қойылып, бұл тапсырмаларды шешу барысында баланың ойлау қабілетінің дамуы байқалды. Пиаже балалардың дамуында проблемалық жағдайлардың маңызды рөл атқаратындығын атап өткен.

Бенджамин Блум проблемалық оқытуды дамыту мен бағалау үшін өзінің «Блумның таксономиясын» жасаған. Бұл таксономия оқушылардың ойлау деңгейлерін талдап, әрбір

кезеңдегі қиындықтар мен мақсаттарды анықтауға мүмкіндік береді. Блум өзінің зерттеулерінде проблемалық оқытудың әр түрлі кезеңдерде оқушының танымдық деңгейін жоғарылатуға қалай ықпал ететінін бақылаған. Оның әдістемесінде білім алушыларды тек ақпаратты қабылдау емес, оны талдау, салыстыру, синтездеу және бағалауға үйрету мақсатында проблемалық оқыту әдісі қолданылады. Бұл әдіс оқу үдерісінде оқушылардың логикалық және сыни ойлауын дамытуға мүмкіндік береді.

Халықаралық зерттеулер мектептегі проблемалық оқыту әдісі білім сапасын және оқушылардың сыни ойлау қабілетін айтарлықтай жақсартатынын көрсетеді. Проблемалық оқыту әдісі әртүрлі елдерде белсенді қолданылады және оң нәтижелер көрсетеді. PISA (Programme for International Student Assessment) – бұл Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (OECD) жүргізетін оқушылардың білім жетістіктерін бағалау бойынша халықаралық бағдарлама. PISA зерттеулері әр үш жыл сайын өткізіледі және 15 жастағы оқушылардың оқу сауаттылығын, математикалық және жаратылыстану сауаттылығын бағалайды. Бұл зерттеулердің нәтижелері проблемалық оқытуды белсенді қолданатын елдер осы салаларда жоғары нәтижелер көрсететінін көрсетеді.

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) – бұл оқушылардың математика және жаратылыстану ғылымдары саласындағы білімдері мен дағдыларын бағалайтын тағы бір маңызды халықаралық зерттеу. TIMSS Халықаралық білім жетістіктерін бағалау қауымдастығы (IEA) тарапынан өткізіледі және 4 және 8 сынып оқушыларын қамтиды. TIMSS нәтижелері проблемалық оқытудың тиімділігін, әсіресе аналитикалық және зерттеу дағдыларын дамытуда растайды.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – бастауыш сынып оқушыларының оқу және мәтіндерді түсіну деңгейін бағалауға бағытталған зерттеу. PIRLS зерттеуі де IEA тарапынан өткізіледі және проблемалық оқыту әдісімен оқитын оқушылардың оқу және мәтіндерді түсіну нәтижелері жоғары екенін көрсетеді.

Қазақстанда да проблемалық оқыту бойынша зерттеулер жүргізілуде. Мысалы, «Баршаға арналған білім» бағдарламасы аясында жүргізілген зерттеулер мектеп бағдарламасына проблемалық оқытуды енгізу оқушылардың сыни ойлау және өз бетінше шешім қабылдау дағдыларын дамытуға ықпал ететінін көрсетті.

Финляндия – проблемалық оқытуды өздерінің білім беру жүйесінде белсенді қолданатын елдердің бірі. Фин мектептері жоғары білім деңгейімен танымал, және зерттеулер проблемалық оқытуды қолдану олардың табысының негізгі факторларының бірі екенін көрсетеді. Фин оқушылары PISA сияқты халықаралық зерттеулерде жоғары нәтижелер көрсетеді, бұл сыни ойлау және өз бетінше шешім қабылдау дағдыларын дамытуға баса назар аударудың арқасында.

Сингапур да проблемалық оқытуды өздерінің білім беру жүйесінде белсенді қолданады. Сингапур мектептері оқушыларды дайындаудың жоғары деңгейімен танымал, әсіресе математика және жаратылыстану ғылымдары саласында. Зерттеулер проблемалық оқытуды қолдану оқушылардың аналитикалық және зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал ететінін, бұл олардың халықаралық зерттеулерде жоғары нәтижелер көрсетуіне әсер ететінін көрсетеді.

Қорытындылай келе, халықаралық зерттеулер проблемалық оқыту оқушылардың сыни ойлау, аналитикалық және зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал ететін тиімді әдіс екенін көрсетеді. Бұл әдіс әртүрлі елдерде белсенді қолданылады және білім сапасын жақсартуда оң нәтижелер көрсетеді.

Бұл эксперименттер оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын дамытуда проблемалық оқытудың маңызды рөл атқаратындығын дәлелдеген болатын. Проблемалық оқыту тек теориялық білімді меңгеруге емес, оқушылардың белсенді ізденісі мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған әдіс болып табылады.

Қазақ тілі мен әдебиет сабағында проблемалық оқыту әдісін мәтіндермен жұмыс жасау арқылы қолдануға болады (Кесте 1).

Эксперимент алаңы	Мұғалім белгілі бір әдеби шығарманы оқып, оған қатысты сұрақтар қойып, оқушыларға өз пікірлерін білдіруді сұрайды. «Бұл шығарманың тақырыбы қандай? Оқушы осы шығармадан не үйренді?» деген сұрақтар қойылып, оқушылар әртүрлі жауаптар ұсынады.
Нәтижесі	Бұл тапсырма оқушылардың мәтінді тереңірек түсінуіне және өз пікірін дәлелдеуге мүмкіндік береді. Олар шығарманың терең мәнін ашып, өз ойларын нақты әрі дәлелді түрде жеткізуге дағдыланады. Әдебиет сабағында проблемалық оқыту әдісін қолдану арқылы шығармашылық қабілеттерді дамытуға бағытталған эксперименттер жүргізіледі. Оқушыларға белгілі бір әдеби шығарманы талдай отырып, кейіпкердің іс-әрекетін немесе оқиғаның дамуын болжау тапсырмалары беріледі.
Эксперимент мысалы	
Мұғалімнің тапсырмасы	М. Әуезовтің "Абай жолы" романынан үзінді оқып, Абайдың шешімдеріне қатысты мынадай тапсырма беріледі: «Егер сіз Абайдың орнында болсаңыз, қандай шешім қабылдай едіңіз? Абай өз шешімдерін қалай түсіндірер еді?»
Тапсырманың мақсаттары	Оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін дамыту. Әдеби шығарманың терең мәнін түсініп, кейіпкерлердің іс-әрекеттерін талдау. Өз пікірін нақты әрі логикалық түрде жеткізу дағдыларын дамыту.
Эксперимент барысы:	Оқушылар топтарға бөлініп, әр топқа Абайдың өміріндегі түрлі маңызды жағдайлар мен оның шешімдерін талдау тапсырмасы беріледі. Мысалы, кейбір оқушылар Абайдың қазақ қоғамындағы өзгерістерді қабылдауы мен оған қарсы тұру тәсілін талқылайды, ал басқалары Абайдың туған жеріндегі әділетсіздікке қарсы күреске қатысты шешімдерін ой елегінен өткізеді.
Оқушылардың сұрағы:	Абайдың қалың жұрттың дәстүрлерін сақтап, бірақ оларға жаңашылдықпен көзқарас білдіруі сіздің ойыңызша дұрыс па?
Оқушылардың ойы:	«Егер біз Абайдың орнында болсақ, қоғамды өзгерту үшін қандай қадамдар жасаушы едік?»
Нәтижесі	Оқушылар мәтіннен алған білімдерін талдай отырып, өз пікірлерін білдіреді. Бұл тапсырма оқушылардың шығармашылық тұрғыдан ойлау қабілеттерін арттырды, себебі олар өздеріне белгіленген кейіпкердің орнына тұрып, оның шешімдеріне сын көзбен қарап, өзіндік пікірлерін дәлелдейді. Оқушылар тек шығарманың мазмұнын қайталамай, кейіпкерлердің әрекеттеріне қатысты өз ұсыныстары мен шешімдерін ұсынады. Әр оқушы өз пікірін қорғай отырып, басқа оқушылардың көзқарастарын тыңдады, бұл олардың басқа көзқарастарды бағалауға және өз пікірлерін қорғауға үйретеді. Бұл мысал оқушыларды терең ойлануға және әдеби шығармаларды өз тұрғысынан бағалауға ынталандырды, сондай-ақ шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін жетілдіреді.

Мектептегі тәжірибелік эксперименттер проблемалық оқыту әдісінің тиімділігін көрсетеді. Бұл әдіс оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, оларды шығармашылық, сыни ойлау, шешім қабылдау және өз пікірін қорғау дағдыларына үйретеді. Проблемалық оқыту әдісі мұғалім мен оқушының бірлескен әрекетін талап етіп, оқу процесін белсенді және қызықты етеді.

Проблемалық оқыту тұлғаның танымдық әрекетін белсендірудің негізгі құралы ретінде саналады. Бұл әдіс арқылы оқушылар өз білімдерін терең түсініп, өз пікірлерін дәлелдеуге дағдыланады. Танымдық әрекет – бұл білім алу процесіндегі негізгі механизм, ал проблемалық оқыту бұл механизмді іске қосатын маңызды құрал болып табылады. Оқушылар проблемалар арқылы білімді өз бетімен зерттейді, өзіндік пікір қалыптастырып, шешімдер қабылдайды. Бұл процесс олардың шығармашылық ойлауын, логикалық байланыстарды түсінуді, деректермен жұмыс істеуді жетілдіреді.

Проблемалық оқытуды жүзеге асыру үшін түрлі әдіс-тәсілдер мен құралдар қолданылады. Олар:

- Қойылған сұрақтар мен тапсырмалар: Оқушыларға арнайы күрделі сұрақтар мен тапсырмалар беріліп, оларды шешуге ынталандырады.
- Топтық жұмыс: Оқушылар топтарға бөлініп, бірлесіп жұмыс жасап, мәселелерді талқылайды. Бұл әдіс өзара пікір алмасуды, мәселелерді тереңірек түсінуді қамтамасыз етеді.
- Рефлексия: Оқушыларға өздерінің ойлау процесін және жұмыс нәтижелерін талдау мүмкіндігін береді.
- Тақырыптық зерттеу жұмыстары: Оқушылар белгілі бір тақырыпты зерттеп, өз нәтижелерін ұсынуға мүмкіндік алады.

Проблемалық оқытудың басты тиімділігі оның тұлғаның танымдық белсенділігін арттырудағы ролінде жатыр. Бұл әдіс оқушылардың оқу үрдісіне деген қызығушылығын оятып, өз бетімен ізденуге ынталандырады. Оқушылар тек дайын білімді қабылдамай, оларды ізденіп, қорытынды жасауға үйренеді. Мұғалім оқушыларға білім беру барысында оларға тек бағыт-бағдар көрсетеді, бірақ негізгі әрекет оқушының өзінен шығады.

Проблемалық оқыту тұлғаның танымдық әрекетін белсендірудің негізгі құралы болып табылады. Бұл әдіс білім беру процесінде оқушылардың ойлау, талдау және проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Проблемалық оқыту арқылы оқушылар өздерінің білімдерін тереңдетіп, шығармашылық қабілеттерін аша алады. Оқушылардың ішкі қызығушылығын оятып, олардың оқу процесінде белсенді қатысуын қамтамасыз ету білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Проблемалық оқыту оқушылардың сыни ойлау, аналитикалық және зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал ететін тиімді педагогикалық әдіс болып табылады. Жүргізілген зерттеулер мен халықаралық тәжірибені талдау мектеп бағдарламасына проблемалық оқытуды енгізу білім беру нәтижелеріне және оқушылардың мотивациясына оң әсер ететінін көрсетеді.

Финляндия және Сингапур сияқты әртүрлі елдерде проблемалық оқыту белсенді қолданылады және жоғары тиімділікті көрсетеді. Бұл елдер PISA және TIMSS сияқты халықаралық зерттеулерде жоғары нәтижелер көрсетеді, бұл осы әдістің маңыздылығы мен пайдалылығын растайды.

Қазақстанда да проблемалық оқытуды енгізуде оң динамика байқалады. Зерттеулер бұл әдіс оқушылардың өз бетінше шешім қабылдау және ақпаратты сыни тұрғыдан талдау дағдыларын дамытуға ықпал ететінін көрсетеді.

Осылайша, проблемалық оқыту қазіргі педагогикадағы перспективалы бағыт болып табылады, ол әртүрлі білім беру жүйелерінде одан әрі зерттеуді және бейімдеуді талап етеді. Оның қолданылуы білім сапасын айтарлықтай жақсартуға және оқушыларды қазіргі қоғамда табысты өмірге дайындауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Лернер И.Я. Проблемное обучение. /И.Я. Лернер. – М: 2004. – 131 с.
2. Әбілқасымова А.Е. Студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру / А.Е. Әбілқасымова.- Алматы: Білім, 1994.- 120 б.
3. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М.И. Махмутов. –М.: Педагогика, 1975.- 125 б.
4. Заводнова М.В. Проблемное обучение на уроках литературы / М.В. Заводнова// Филологический аспект: международный научно-практический журнал.- 2023.- № 02 (19). - URL: <https://scipress.ru> (дата обращения: 18.04.2023).
5. Ладыгина О.Д. Технология проблемного обучения на уроках литературы как эффективный способ развития учащихся /О.Д. Ладыгина// Образовательная социальная сеть. - 2024. URL:<https://nsportal.ru> (дата обращения: 18.04.2023).
6. Баханова А.А. Проблемное обучение на уроках литературы /А.А. Баханова.- Образовательная социальная сеть.- URL:<https://nsportal.ru> (дата обращения: 18.04.2023).
7. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько.- М.: Педагогика, 1989.
8. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования./Е.С. Полат.- М.: Академия, 2000.
9. Кларин М.В. Инновационные модели обучения: исследование мирового опыта. / М.В. Кларин.- М.: Народное образование, 1995.
10. Скаткин М.Н. Проблемное обучение в современной школе./М.Н. Скаткин.- М.: Педагогика, 1986.
11. Гальперин П.Я. Введение в психологию./П.Я. Гальперин.- М.: Издательство Московского университета, 1976.
12. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника./Д.Б. Эльконин.- М.: Просвещение, 1974.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии./С.Л. Рубинштейн.- М.: Педагогика, 1989.

References

1. Lerner I.Ya. Problemnoe obuchenie. – Moskva: 2004. – 131 b.
2. Әбілқасымова А.Е. Studentterдің tanymdyқ izdenimpazdyғыn qalyptastyru.- Almaty: Bilim, 1994.- 120 b.
3. Mahmutov M.I. Problemnoe obuchenie. Osnovnye voprosy teorii. – М.: Pedagogika, 1975-125 b.
4. Zavodnova M.V. Problemnoe obuchenie na urokah literatury // Filologicheskij aspekt: mezhdunarodnyj nauchno-prakticheskij zhurnal. Ser.: Metodika prepodavaniya yazyka i literatury. 2023. № 02 (19). Dostup: scipress.ru (data obrashcheniya: 18.04.2023).
5. Ladygina O.D. Tekhnologiya problemnogo obucheniya na urokah literatury kak effektivnyj sposob razvitiya uchashchihsya // Obrazovatel'naya social'naya set'. 2024. Dostup: nsportal.ru (data obrashcheniya: 18.04.2023).
6. Problemnoe obuchenie na urokah literatury // Uchebno-metodicheskij material. 2021. Dostup: nsportal.ru (data obrashcheniya: 18.04.2023).
7. Bepal'ko V.P. Slagaemye pedagogicheskoy tekhnologii. M.: Pedagogika, 1989.
8. Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informacionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya. M.: Akademiya, 2000.
9. Klarin M.V. Innovacionnye modeli obucheniya: Issledovanie mirovogo opyta. M.: Narodnoe obrazovanie, 1995.
10. Skatkin M.N. Problemnoe obuchenie v sovremennoj shkole. M.: Pedagogika, 1986.
11. Gal'perin P.Ya. Vvedenie v psihologiyu. M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1976.
12. El'konin D.B. Psihologiya obucheniya mladshogo shkol'nika. M.: Prosveshchenie, 1974.
13. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshchej psihologii. M.: Pedagogika, 1989